

ZÁKLADY ETIKY

(Výběr myšlenek z publikace PhDr. Radima bureše: Základy etiky, Praha, 1991)

Co je morálka ?

Jednání má morální dimenzi, je morálně hodnotitelné. Morální dimenzí se lidský život odlišuje od života zvířat a od ostatní přírody. V přírodě se věci prostě dějí na základě přírodní příčinnosti. Rozdíl mezi člověkem a přírodou je v lidské schopnosti volit mezi dobrým a zlým na základě rozumové úvahy.

Morálka a její vznik

Tím, že normy chybějí, nestává se lidské jednání mravně indiferentní. Vodítkem je pouze rozum, cit a svědomí. Mravní normy historicky vznikly jako výraz úsilí zabezpečit přežití a rozvoj pravěkých skupin. Vznikají v situaci přechodu od instinktivní regulace chování k racionálnímu rozhodování. Zájem skupiny tak tradičně stojí nad zájmem jednotlivce.

Sókratés a Platón – vznik etiky

Sókratés upozorňuje, že je nutné se přidržet vlastní mravní rozvahy, nepodlehnout názoru většiny. Většina se může mýlit a také tak často činí. Problém rozhodnutí většiny, jejich omylů i měnlivosti jejich názorů je klíčovým problémem DEMOKRACIE. Sókratés tomuto problému věnoval velkou pozornost a ke kompetenci většiny byl skeptický.

Největší štěstí pro největší počet lidí – utilitaristická etika

Utilitaristé, např. John S. Mill (1806-1873) říkají: „nedělat nic, co by mohlo přispět k rozšíření bolesti a utrpení“.

Kantova etika kategorického imperativu

Etika německého filosofa Immanuela KANTA představuje důraz na lidskou morální autonomii. Podle něho je zdrojem morálky rozumový zákon. Podle Kanta rozum sám určuje mravní zákony bez ohledu na lidské sklony, na empirické motivy libosti a nelibosti. Zdroj morálky neleží tedy mimo člověka (např. v bohu) ani nevyplývá z lidské přirozenosti, a její motivace bolestí a libostí je vlastní člověku jako *svobodné rozumové bytosti*. Svobodou v hlubším smyslu rozumí schopnost člověka volit nezávisle (nebo chceme-li SVOBODNĚ) na sklonech a preferencích daných přírodou.

Jaké jsou tyto mravní zákony dané rozumem? Kant je nazývá *kategorickým imperativem*:

1. Jednej tak, aby se účel tvého jednání mohl stát obecným zákonem (nečiň jiným, co nechceš, aby oni činili tobě).

2. jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.

Kant chápe lidskou morálku jako autonomní a člověka jako svobodného, který je schopen plnit mravní zákon uložený mu rozumem.

Lidská důstojnost a odpovědnost

Jedině člověk je nositelem DŮSTOJNOSTI a zaslouží si úctu, protože jen on se může určovat ve svobodě a ukládá sám sobě povinnosti, které plní. Lidská důstojnost tedy pramení z existence morálního zákona v člověku samém. Základem je možnost *svobodné volby*.

Lidská důstojnost tedy pramení také z uznání druhého jako morální bytosti a pochopení jeho cílů a účelů jako totožných s mými morálními cíli a účely. Z toho vyplývá i předpoklad rovnosti všech lidí ve smyslu mravním. Člověk nemůže realizovat svou důstojnost jen pro sebe, na úkor druhého. Být důstojným znamená zároveň uznat důstojnost druhého.

Co je tedy lidská důstojnost? Jak vzniká či odkud se bere? S naším pojetím lidské důstojnosti úzce souvisí i problém *odpovědnosti*. Člověk je za své jednání ve světě odpovědný, ať si to připouští a uvědomuje či nikoli. Jeho odpovědnost je dána dvěma faktory:

1. Jako lidé jsme neustále stavěni do nových situací, kde nám nestačí instinktivní vybava a na tyto situace musíme odpovídat. Tato odpověď je závislá na celé řadě podmínek, včetně *rozumového zvážení a aplikace morálního hodnocení*.

2. Druhým faktorem vzniku odpovědnosti je fakt naší svobodné volby. V každé situaci koneckonců závisí na našem rozhodnutí, co budeme dělat. Vždy např. můžeme zvolit smrt než provést nějaký zločin. Naše vnitřní svoboda volit svůj čin zakládá skutečnost, že je nám souzeno nést následky svých činů, že tyto činy budou podrobeny mravnímu hodnocení, že tedy za ně neseme odpovědnost.

Za co všechno můžeme nést odpovědnost? Jeden extrém říká, že odpovědni jsme za všechno, např. za hlad v Africe či za charakter společenského systému vlastní společnosti. Tento názor pramení ze skutečnosti, že jsme svědky něčeho evidentně špatného a nepodnikli jsme nic, abychom situaci změnili, jakkoli jsou naše možnosti omezené. Jiná varianta tohoto extrému říká, že odpovědni jsme i tehdy, když jsme vyvinuli dobře míněné úsilí, ale to díky objektivním okolnostem nevedlo k výsledku.

Druhý extrém odpovědnost téměř bagatelizuje s poukazem na sílu vlivu vnějších neodhadnutelných a neovlivnitelných okolností.

Svoboda vůle

Člověk má možnost se svobodně rozhodnout, jednat morálně, sledovat morální motivaci a nesledovat nutně svoje sklony a motivaci fyziologickou.

Praktická stránka našeho problému je známa z trestního práva a medicíny. V některých případech psychiatr zkoumá, zda pachatel je schopen si uvědomit následky svých činů a zda tedy může být potrestán. Není-li schopen si uvědomit následky svého činu a je prohlášen za nesvéprávného, trest by nebyl smysluplný a proto místo něj následuje léčení.

V naprosté většině případů nelze popřít základní možnost svobodně se rozhodnout pro plnění mravní povinnosti. Realizace této možnosti je však ztěžována mnoha výchovnými vlivy, předsudky, zvyky a nevědomostmi. Avšak čím širší a komplexněji poznáváme svět, tím získáváme více možností pro rozhodování a tedy tím větší skutečnou svobodu rozhodování máme. Sám fakt možnosti svobodné vůle tak ukládá povinnost pečovat o rozvoj této možnosti, stále dokonaleji poznávat svět kolem nás i v nás.

Svědění

Svědění je jakýsi vnitřní hlas, který nás informuje, že jsme udělali něco špatného. Velkou pomoc při úvahách o svědomí poskytla psychoanalýza se svou teorií různých vrstev psychiky (vědomí, podvědomí, nevědomí), dynamickým vztahem mezi nimi a zdůrazněním významnosti a stálosti raných zkušeností. Morální normy si osvojujeme celý život, ty nejzákladnější z nich si však osvojujeme v rodině ve velmi raném dětství. Příkazy a požadavky vštěpované nám rodiči v našem vědomí existují ať si to uvědomujeme nebo ne. Tyto normy jsou silně zvnitřnělé, jsou silné a stálé. Předpokladem SVĚDOMÍ JSOU ZVNITŘNĚLÉ MRAVNÍ NORMY OSVOJENÉ V RANÉM VĚKU.

Mechanismus, který umožňuje výčitky svědomí, je v zásadě tentýž, jako ten, který nám pomáhá rozhodovat se v mravních situacích. Vzniká také zdánlivě paradoxní situace, že ti s nejrozvinutějším a nejbohatším mravním životem trpí nejčastěji a nejsilněji výčitkami svědomí.

Morálka a osobní život

S morálkou se v životě setkáváme :

- jako s jedním ze základních regulativů lidského jednání. Tehdy může mít podobu nepříjemného plnění konvencí, abychom se vyhnuli společenskému odsouzení či získali nějakou výhodu. Může mít však i podobu zcela samozřejmých, zvykových a neuvědomovaných způsobů jednání. Tato funkce morálky pomáhá zabezpečovat základní chod lidské společnosti, aby byl snesitelný a nezměnil se v boj o život. Často nevyžadujeme zdůvodnění těchto norem, protože instinktivně tušíme, že jsou užitečné pro společnost čili pro nás jako členy společnosti. Plnění těchto norem může dostat podobu zvyku až rituálu. Význam této morálky není zanedbatelný. Hledat vlastní odpověď na otázku, co je dobré v každé situaci rozhodování, je v praktickém životě téměř nemožné. Automatizované rozhodování ve standardních situacích šetří čas i úsilí a zabezpečuje přitom ve většině případů správné rozhodování.

- morálka jako systém teorií o dobru a jeho zdůvodňování může být nápomocna při uvědoměném usilování o mravní zdokonalování, při hledání smyslu života a životní orientace. K ní se obracíme, když nechceme, aby náš život byl jen pouhé biologické přežívání.

Spravedlnost a rovnost – etika sociální

Současná doba nutí etiku stále více vstupovat do praktických společenských problémů. Spravedlnost jako rovnost má význam zejména jako rovnost příležitostí. Každý má mít rovnou příležitost k uplatnění svých schopností. I to je samozřejmě těžké dodržet, ale významné je rozhodné odmítnutí preferencí na základě původu, postavení, rasy, náboženství či majetku. Jedná se zejména o příležitost ke vzdělání, zaměstnání a lékařské péči. Spravedlnost je však vždy nedokonalá. Vyplyvá to z lidské nedokonalosti. Každá společnost si vytváří určitý systém pravidel a zákonů, umožňujících jistý stupeň spravedlnosti dosahovat. To jen dokazuje, jak obrovskou motivační hodnotu může mít duchovní idea či morální ideál.

Pojem SVOBODA: základním problémem je rozpor mezi *svobodou jednotlivce a svobodou ostatních*. Nutně se ptáme, kdy osobní svoboda musí ustoupit obecnému zájmu.

Známe je rozdělení svobody na NEGATIVNÍ a POZITIVNÍ. Ve svém negativním vymezení se svoboda chápe jako maximální zabezpečení jednotlivce proti zasahování a omezování zvnějšku, zejména ze strany státu. Co si člověk s takto nabytou svobodou počne, nás podle tohoto pojetí nemá zajímat. Při pozitivním vymezení svobody je podstatné zjistit, pro které cíle jsme svobodní. Možno také říci, že negativní vymezení je formalistické s důrazem na zákon, pozitivní vymezení je obsahové s důrazem na možnost skutečné realizace zejména vlastního rozvoje.

Etika a ekologie

Stále více se ukazuje, že současnou ekologickou krizi nelze překonat pouze technickými, ekonomickými a organizačními opatřeními. Klíčovou se jeví nutnost změny vztahu člověka k přírodě. Morální regulace vztahu člověka k přírodě spolu s chápáním přírody jako významné HODNOTY je ústředním tématem ekologické etiky.

V současnosti převládá tzv. PANSKÝ přístup k přírodě. Jeho zrod se hledá v racionalismu novověké přírodovědy. Novověká věda byla, alespoň do určité míry, zaměřena na poznání přírody za účelem jejího ovládnutí. S tím souviselo i filozofické nadřazení člověka přírodě. Je zdůrazňováno, že panský vztah k přírodě nemůže nikdy vést k nastolení harmonického vztahu mezi člověkem a přírodou. Řešení se vidí tedy v nové morálce, kdy má dojít ke změně v systému hodnot, kdy panský postoj k přírodě bude nahrazen PARTNERSKÝM. Na čelné místo v systému má přijít sama příroda či zachování života vůbec a teprve poté člověk a jeho zájmy. Přístupy k řešení těchto problémů je možné rozdělit do dvou směrů – ANTROPOCENTRICKÉHO a KOSMOCENTRICKÉHO.

Antropocentrický přístup ponechává člověka, jeho zájem a jeho rozvoj, jako své hlavní kritérium. Ukazuje však, že cílem a smyslem života není další rozvíjení spotřeby na úkor přírody, ale rozvoj člověka po stránce citové a duchovní. Z tohoto hlediska zachovalá příroda poskytuje nejen nezbytnou podmínku přežití člověka a lidského rodu, ale jako podmínka harmonie člověka s přírodou a vesmírem ho obohacuje o novou duchovní dimenzi.

Zastánci kosmocentrického přístupu se domnívají, že zachování člověka a jeho zájmu jako klíčového kritéria pro posuzování vztahu „člověk – příroda“ nemůže zastavit či zvrátit zhoubný proces devastace přírody. Domnívají se, že základním kritériem pro společenské rozhodování musí být zájem přírody, vesmíru, či rovnováha ekosystému. Podobné teorie se též označují jako tzv. „hluboká ekologie“. Jednou z centrálních tezí je např. uznání stejných práv pro živou, a někdy též pro neživou přírodu jako pro člověka. Každý živý tvor má podle této teorie právo na samostatnou existenci, na to, aby byl uznán jako účel a ne pouze jako prostředek.

Mnozí odborníci vidí řešení ekologické situace v dobrovolném samoomezování spotřeby, či v tzv. nulovém růstu nebo dokonce zúžené reprodukci. Naše extenzivní potřeby však mohou být uspokojeny s minimálními ekologickými škodami, pokud se ekologické kritérium stane od samého počátku součástí našeho plánování a rozhodování. Ale i to znamená změnit vztah k přírodě.

Svět se také zajímá o otázky, které vyvolal v životě pokrok lékařské techniky a které medicína jako odborná disciplína není schopna sama řešit. Jedná se např. o otázku, co je to zdravý a jakou má hodnotu. Dále je to problém umělého přerušování těhotenství a odpovědnosti vůči nenarozeným. Je to i problém smrti a důstojného odchodu ze života a mnoho dalších. Těmito otázkami se zabývá specializovaný obor BIOETIKA, neboli etika medicíny.

Mravní norma, princip a ideál

Rozdíl mezi normou a principem není jednoznačně ustálen, ale obecně lze říci, že princip je obecnější než norma. Mravní ideál představuje určitý cílový stav dokonalosti, ať již osobní nebo společenský. Příkladem osobního ideálu může být stoický ideál mudrce, žijícího ve shodě s přírodou ctnostně. Příkladem společenského mravního ideálu mohou být různé představy o spravedlivé společnosti.

Co je etika?

Etika je jistým způsobem strukturována. Jedno z možných členění etiky je následující:

1. **Deskriptivní etika**, neboli etika jako věda o morálce. Obsahuje zejména historii morálky (např. mravní normy středověkého rytířstva), sociologii morálky (např. mravní normy a jednání určité sociální skupiny či etnika), psychologii morálky (např. psychické procesy spojené s mravním rozhodováním a vznik mravních vlastností osobnosti).

2. **Normativní etika**. Někteří autoři považují pouze tuto část za etiku ve vlastním slova smyslu či za etiku jako filozofickou disciplínu. Normativní etika pojednává o tom, „co být má“. Hovoří tedy o mravních normách, kodexech a principech a samozřejmě se snaží najít jejich zdůvodnění.

3. **Tzv. „metaetika“** je specifická disciplína, která se vyvinula ve 20. stol. především v anglofonních zemích. Je důsledně nenormativní a snaží se zkoumat etiku a zejména jazyk etiky logicky a lingvisticky. Charakteristické je zejména zkoumání obsahu a významu morálních výroků. Např. co to znamená říci: „tvé jednání je správné“, nebo „nemá se krást“. Jedním z cílů metaetiky je i nalezení formálního kritéria pro odlišení morálních dimenzí života od ostatních.

Někdy se zdá, že etika poskytuje pramálo návodů k praktickému jednání. To však není jejím cílem. Etika má poskytnout orientaci pro samostatné racionální zvažování mravních problémů. Základní normy jednání platí a jsou známé. Záleží jen na sokratovském rozhodnutí jednat na základě mravní povinnosti.

Filozofické založení etiky

V etice se setkáváme s řadou otázek, jejichž zodpovězení je neuspokojivé a nedostatečné. Jsou to např. otázky:

- proč se člověk vůbec vědomě rozhoduje jednat morálně,
- proč dokáže jednat racionálně a ne pouze pod tlakem pudů a co racionální jednání vlastně znamená,
- z čeho pramení pocit povinnosti, soucit a další mravní city
- co je lidská svoboda,
- proč člověk dokáže tvořit a dodržovat mravní normy a řada dalších.

Povaha těchto otázek nás vede od specifitější oblasti etiky k úvahám obecněji filozofickým. Různé filozofické směry přistupují k problému z různých úhlů.

Křesťanská etika považuje mravní příkazy a normy za zjevené. Dobro, které je v nich ztělesněno, je člověk díky milosti boží schopen poznat a uskutečňovat. *Naturalistická etika* hledá základy mravních norem v lidské přirozenosti, v biologickém ustrojení člověka. *Racionalistická filozofie* se zaměřuje na zachycení, analýzu a rozpracování faktu, že člověk se vztahuje nejen k bezprostředně danému, ale že je schopen i reflexe těchto vztahů v jejich širších souvislostech a předpokladech. Právě tento přesah bezprostředního života, jeho okolností a požadavků, umožňuje člověku vidět svět v širším horizontu.

Schopnost reflexe vlastního života a postavení ve světě, schopnost přesahu přirozené nutnosti a schopnost transcendence, čili tážení se po předpokladech vlastního bytí, umožňuje člověku promítat si do světa a života své představy a cíle, mravní normy, zákony a ideály a stát se tak mravní bytostí. Významnou roli přitom hraje i schopnost člověka vidět svůj život v čase, ne pouze jako bezprostředně jsoucí, ale jako formovaný minulostí a obrácený do budoucnosti a v ní se také uskutečňující. Tedy také to, že člověk nežije pouze přítomností, mu umožňuje vidět vlastní život z nadhledu, v onom již zmiňovaném širším horizontu a tak si určovat úkoly, které by v každodenním životě nevyvstaly, a také je uskutečňovat.

Příhodným příkladem zdůraznění právě této lidské schopnosti rozpoznat a formulovat si neempirický mravní zákon je etika Kantova. Podle ní člověk ví o existenci mravního zákona a o jeho závaznosti. I tehdy, když člověk dá nakonec přednost jiné pohnutce svého jednání, ví, že mravní zákon existuje a že má podle něj jednat.

Lidská důstojnost, její chápání a cítění je jedním z příkladů lidské schopnosti stanovovat si určité mravní cíle a hodnoty a vztahovat se k nim. Měnící se horizont našeho rozhledu působí i na měnící se představu a pocítování obsahu lidské důstojnosti. Jedním z výrazných motivačních momentů lidského mravního jednání je požadavek, aby lidská důstojnost v podobě, jak ji ten který jednotlivec či skupina chápe a cítí, byla respektována a ctěna. Mravní vzestup nebo naopak úpadek a krize je možné chápat i jako výraz toho, kam až dosáhla či klesla představa lidské důstojnosti.

Téma etiky je nevyčerpatelné. Je nevyčerpatelné i proto, že lidský duch, lidské představy a city se mění a s tím se mění i vidění morálky. Tato nevyčerpatelnost nám však dává velkou příležitost. Příležitost nebýt pouze pasivními diváky, ale aktivními účastníky mravního pohybu ve společnosti. Každý jedinec přispívá k formování mravního pohybu ve společnosti. Každý jedinec přispívá k formování určitého pojetí lidské důstojnosti, určitého morálního stavu společnosti jak svým jednáním, tak svým domýšlením naznačených otázek. Tyto otázky mají tu zvláštnost, na rozdíl od exaktních věd, že odpovědi na ně samy svým hledáním dotváříme.